

تاریخ دریافت ۹۰/۱۰/۴ تاریخ پذیرش ۹۰/۱۲/۷

تجددگرایی و همسرگزینی تحقیقی مقایسه‌ای در بین زنان مناطق ۱ و ۱۱ شهر تهران

باقر ساروخانی* - مریم مقربیان**

چکیده

هدف این تحقیق، شناسایی گرایش به تجددگرایی و نگرش به مراسم ازدواج و آثار آن در واسطه‌های گزینش همسر و نگرش به مهریه است که با نام «تجددگرایی و همسرگزینی» تحقیقی مقایسه‌ای در بین زنان مناطق ۱ و ۱۱ شهر تهران» در سال ۱۳۸۸ انجام شده است.

نظریه کارکردگرایی ساختاری به مثابه چارچوب نظری انتخاب شد و روش تحقیق، شیوه پیمایش است. انتخاب نمونه به روش نمونه‌گیری تصادفی صورت گرفته و حجم نمونه ۲۸۵ نفر است که از این میان ۱۶۵ نفر مربوط به منطقه ۱ و ۱۲۰ نفر متعلق به منطقه ۱۱ است. فرضیه‌های این تحقیق بررسی رابطه بین نقش واسطه‌ها و انتخاب فردی و مراسم ازدواج و نگرش به مهریه با میزان گرایش افراد به تجددگرایی است که در نتایج آزمون فرضیه‌ها مشخص شد در کل بین تجددگرایی و همسرگزینی رابطه معناداری وجود دارد، زیرا هرچقدر متغیر مستقل افزایش می‌یابد، نقش واسطه‌های انسانی در انتخاب همسر و برپایی مراسم ازدواج کم‌رنگ می‌شود، ولی نگرش به مهریه و انتخاب فردی کمترین رابطه را با تجددگرایی داشته است.

واژگان کلیدی

همسرگزینی، تجددگرایی، سنت‌گرایی

کتاب گنگ غوغه فلاکع غوغی ملاح لب

کتاب گنگ غوغه اهل ملاح غوغک ملاح

*. استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات

** . دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات

مقدمه

تجدد پدیده‌ای تاریخی است؛ از دوران صفویه آغاز شد، در دوران قاجار شدت یافت و در دهه‌های اخیر به اوج رسید. برخی به شدت علیه آن برخاستند و سنت‌گرایی را مطرح کردند، برخی به آن روی آوردند، ولی تجدد در همه جا پدیده و با همه ابعادش اجتماعی است؛ همان‌ها که سنت‌ها را مرجع می‌دارند، خود از عناصر تجدد بهره می‌گیرند. بنابراین، شناخت ابعاد و آثار آن در همه حال ضروری است.

تحقیق حاضر نیز در همین زمینه اجتماعی نضج یافته و سه بُعد اساسی دارد: از یک‌سو پدیده اجتماعی تجدد و عمق و رواج آن را می‌جوید؛ از سوی دیگر، درصد شناسایی پدیده همیشه حساس همسرگزینی است؛ سوم آنکه بازیابی تأثیر تجددگرایی را بر همسرگزینی، شیوه‌ها و اصول آن می‌جوید.

هدف آن است که ملاحظه کنیم گرایش به تجدد تا چه حد سازوکارهای همسرگزینی را دگرگون می‌کند و با توجه به آثار گزینش همسر بر همه ابعاد اجتماعی، پژوهشی است که به نوعی با سرنوشت جامعه ایران سروکار دارد.

طرح مسئله

جامعه ایران در معرض تغییرهایی قرار دارد که چشم‌انداز و دامنه آن چندان روشن نیست. هر کس که در جامعه ایران زندگی می‌کند، کم‌وبیش حسی از دگرگونی دارد و این تجربه خوشایند یا ناخوشایند را به صورت‌های گوناگون بیان می‌کند. به طور کلی قضاوت‌هایی که درباره جوانان یا زندگی اخلاقی و مانند آن در گفتگوهای عادی یا در گزارش‌های پژوهشی ابراز می‌شود، بیانگر چنین تغییرهایی است که ناشی از گرایش به نوگرایی و تجددگرایی می‌باشد. به عبارتی، تغییرها و تحولاتی که در غرب تحت عنوان «مدرنیته» و «جهانی شدن» اتفاق افتاده، پیامدهایی را به وسیله ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطاتی در سایر نقاط جهان بر جای گذاشته، زیرا همه این تحولات بنیادی نبوده و فاقد بستر فرهنگ‌سازی مناسب

است. بنابراین، بحران‌هایی را در زندگی مردم جهان به وجود آورده و در این میان جامعه ایران از این امر مجزا نیست.

به نظر می‌رسد در ایران زندگی فرهنگی بیش از سایر حوزه‌های زندگی اجتماعی، تغییراتی را پشت سر گذاشته است و برخی تحولات اجتماعی راه را برای ظهور گروه‌های اجتماعی با جهان‌بینی‌های متفاوت و خواست‌های متنوع باز کرده است. دست‌کم چند فرایند عمده فردی و جمعی، رشد شهرنشینی و تمرکز فرایند جمعیت در شهرهای بزرگ، افزایش سطح آموزش زنان، توسعه فرایند تفکیک اجتماعی و... زمینه‌های اجتماعی ظهور گروه‌های جدید را فراهم کرده و گروه‌های اجتماعی که به اعتبار خودها و هویت‌های تازه می‌توان آنها را در مجموعه گروه‌های جدید تلقی نمود که درباره جهان اجتماعی خود به نحوی دیگر اندیشیده و با معیارهای متفاوت آن را ارزیابی می‌کنند، خواست‌ها و آرزوهای دیگری دارند و در مجموع، سبک دیگری از زندگی را ترجیح می‌دهند و بالطبع این تحول و دگرگونی به دلیل رویکرد فرهنگی خود، در کانون خانواده بیش از هر نهاد دیگری تأثیرگذار می‌باشد (شکرپیگی، ۱۳۸۷).

به هر حال، به موازات موج وسیع صنعتی شدن و رشد مظاهر زندگی مدرن، جوامع سنتی دستخوش تغییر و تحولات عمده در عرصه عناصر پایه‌ای فرهنگ می‌شوند. شروع این تغییر و تحولات فرهنگی در دهه‌های اخیر اذهان بسیاری از متفکران و مسئولان را متوجه این سؤال کرده که

وضعیت عناصر سنتی نظام فرهنگی جامعه ایرانی حاضر چگونه است؟ علت طرح این سؤال وقوع تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است که پیامدهای فرهنگی شگرفی را به دنبال داشته است. متفکران عرصه اجتماعی بر این باورند که تغییرات نظام اجتماعی و دگرگونی‌های ارزشی مانند حرکت سایه و آفتاب، در صورت دقت و تمرکز در یک زمان محدود اصلاً ملموس نیستند، اما با گذر زمانی نه‌چندان طولانی، مردم و مسئولان جامعه متوجه می‌شوند که کجا بوده‌اند و اکنون کجا هستند (رفعی‌پور، ۱۳۷۶: ۲۳۳).

❖ ۴۶ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

بی‌تردید فرایند تجددگرایی در جوامع بشری، ارزش‌ها و هنجارهای جدیدی را از طریق ابزارها و عواملی همچون: شهرنشینی، رسانه‌ها، سواد و... بر جوامع بشری تحمیل می‌کند و با توجه به اینکه کارکرد هر سیستمی در صورت ورود هر عنصر جدیدی دچار اختلال می‌شود، باید گفت که ورود جریان تجددگرایی به ساختار اجتماعی جامعه ایرانی و بالطبع ساختار اجتماعی خانواده ایرانی تغییراتی را در هنجارها و ارزش‌ها به وجود آورده است و تأثیراتی بسیار شگرف بر چگونگی ارتباطات انسانی، ازدواج و... بر جای گذاشته است و یکی از چالش‌های مهمی که به طور بسیار جدی، نهاد خانواده را در عرصه روابط اجتماعی دچار مشکل نموده تحول، دگرگونی و تغییراتی است که در نگرش‌ها و باورها، هنجارها، آداب و رسوم مربوط به ازدواج و همسرگزینی روی داده است (شکرابی، ۱۳۸۷).

در این پژوهش نیز قصد داریم به این سؤال پاسخ دهیم که آیا در پی این تغییرها در نگرش‌ها، باورها و ارزش‌ها در سطح جامعه، ازدواج به مثابه پایه شکل‌دهنده حیات خانواده نیز دچار تغییرهای اساسی شده است؟

اهمیت و ضرورت پژوهش

یکی از مباحث مهم در مقوله تغییرهای اجتماعی بحث تجددگرایی است که به مثابه یک پدیده، آثار انکارناپذیری بر زندگی اجتماعی انسان از جمله خانواده و همسرگزینی دارد. از جمله این تأثیرها می‌توانیم به دگرگونی ارزش‌ها و هنجارها اشاره کنیم.

در جامعه‌های در معرض تجددگرایی همه چیز در حال تحول است و به دلیل وابستگی‌های بخش‌های مختلف جامعه به یکدیگر، شروع تحول در یک بخش به سرعت بخش‌های دیگر را متأثر می‌نماید. در کشور ما نیز تجددگرایی از حدود نیم قرن پیش بخش‌هایی از جامعه را متحول کرده و این تحولات موجب تحول در خانواده و ازدواج نیز شده است. با تجددگرایی و تمایز اجتماعی، افراد جامعه مانند گذشته دارای افکار، عقاید و الگوهای مشابهی نیستند، بلکه هر گروه حتی هر فرد، از الگوهای رفتاری متفاوتی پیروی می‌کنند. این امر خود را در همسرگزینی به

وضوح نشان می‌دهد. جوانان ایرانی در کشورشان که تحت تأثیر تجددگرایی و قالب‌های دنیای مدرن قرار گرفته‌اند به نوعی دچار سردرگمی می‌باشند، چراکه از یک طرف تحت تأثیر نسل‌های قبل و والدین و مسئولان فرهنگی، سیاسی و... خود را تحت قوانین، رسوم و عادات برآمده از سنت‌های اجتماعی و مذهبی می‌بینند و مجبور به رعایت این هنجارها هستند و از طرف دیگر، با گسترش و نفوذ رسانه‌های عمومی از قبیل: ماهواره، اینترنت، سینما و رسانه‌های مکتوب، خود را در دنیایی می‌بینند که از سنت‌ها و ارزش‌های فرهنگی نسل پیشین فاصله زیادی گرفته است. در تعارض و تقابل ارزش‌های دینی و سنت با تجددگرایی، جوان ایرانی نه تنها خود را دستخوش تلاطم و بی‌ثباتی می‌یابد، بلکه در شناخت دیگران نیز نمی‌تواند معیارهای مشخص و تأییدشده‌ای را به دست آورد (جهان‌بخش، ۱۳۸۱).

به نظر می‌رسد که در ایران زندگی فرهنگی بیش از سایر حوزه‌های زندگی اجتماعی با تغییر و تحول روبه‌رو بوده است و بعضی تحول‌های اجتماعی، راه را برای ظهور گروه‌های اجتماعی با جهان‌بینی‌های متفاوت و خواست‌های متنوع باز کرده است. بی‌تردید باید به این مطلب اشاره کنیم که تغییرهای اجتماعی مانند سیلی بنیان‌برافکن آمده و تغییرها و تحول‌هایی را در ارزش‌ها و نگرش‌ها و باورهای مردم در جهان به وجود آورده است. چنان‌که درباره نحوه انتخاب همسر

در دهه قبل از ۱۳۴۰ حدود ۸۲/۵ درصد خانواده‌ها و خویشاوندان در انتخاب همسر برای فرزندان مشارکت داشته‌اند و فقط ۱۷/۵ درصد به واسطه خود فرد همسرگزینی شده، در حالی که در دهه ۱۳۷۰ حدود ۳۱/۸ درصد از طرف خانواده‌ها و خویشاوندان و ۶۸/۲ درصد با انتخاب شخصی بوده است که حاکی از وقوع تغییری عمده در سطح شهر تهران می‌باشد (آزادارمکی، ۱۳۸۶: ۱۲۷).

سازمان ملی جوانان نیز در نظرسنجی‌ها اعلام کرده که ۲۸/۳ درصد جوانان بهترین محیط انتخاب همسر را دانشگاه و مؤسسه‌های آموزشی می‌دانند، ۲۲/۷ درصد به جمع خانواده و خویشاوندان و البته بقیه هم به جمع دوستان خود اشاره کرده‌اند.

❖ ۴۸ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

نتایج آماری بیانگر این است که در طی سال‌های اخیر، الگوی انتخاب همسر تغییر عمده‌ای یافته، ولی این تغییرات در حدی نیست که نقش خانواده در انتخاب همسر برای فرزندان حذف شده باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵: ۷۵-۱۷).

در حقیقت پیامد تجددگرایی در ساختار اجتماعی خانواده‌ها به این ترتیب بر ضرورت تحقیق می‌افزاید که به نظر می‌رسد پیامد فرایند تجددگرایی در خانواده‌ها، موجب ایجاد تغییر و تحول در همسرگزینی و ابعاد آن شده است. در این راستا، تغییر شکل در نحوه همسرگزینی که ناشی از نوگرایی است، در روندی رو به رشد سیر صعودی خود را طی می‌کند.

حال این تغییر چه ناشی از نوگرایی یا پیامدهای مدرنیته غرب و جهانی شدن باشد و چه ناشی از بستر تحریف اجتماعی، به هر حال، کارکرد ازدواج در ایران تضعیف شده است، به طوری که کارشناسان را به تحقیق درباره این موضوع وادار کرده که آیا ازدواج و همسرگزینی دچار آسیب شده یا نه و آیا این تأثیرها گذراست که چنین تکانه‌هایی را بر ساختار اجتماعی خانواده در ایران به وجود آورده یا عوامل دیگری موجب این تغییرها شده است؟

پیشینه پژوهش

«شکریگی» در تحقیقی که با نام «تجددگرایی و سرمایه اجتماعی خانواده ایرانی» در سال ۱۳۸۷ انجام داد، به این نتیجه رسید که گونه‌های مختلف خانواده در جامعه ایران به وجود آمده که در کنار هم زندگی مسالمت‌آمیزی دارند.

گونه‌های به دست آمده عبارت‌اند از: سنتی، در حال گذار، مدرن و پست‌مدرن. همچنین، نتایج به دست آمده بیانگر این است که گونه خانواده سنتی و پست‌مدرن با حراست از سرمایه اجتماعی خانواده ایرانی همراه بوده و گونه خانواده مدرن و در حال گذار موجب فرسایش سرمایه اجتماعی خانواده تهرانی شده است. همچنین، نتایج به دست آمده نشان داد که بین میزان تجددگرایی و سرمایه اجتماعی رابطه

معناداری وجود دارد. نتایج به دست آمده نشانگر پیدایش خانواده‌های پسمادرن در جامعه ایران می‌باشد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در گونه‌شناسی خانواده‌های تهرانی، خانواده‌های سنتی ۶۷٪ درصد، گونه خانواده‌های در حال گذار ۳۰/۴ درصد و گونه پست‌مادرن ۱۲/۹ درصد را به خود اختصاص داده است. همچنین از بین مناطق بیست و دوگانه تهران، مناطق ۹ و ۳ و ۷۱ و ۷۰ درصد شامل افراد سنتی و منطقه ۱۱ با ۹۶ درصد دارای افراد در حال گذار و ۴ درصد شامل افراد سنتی می‌باشد. ۴۲/۹ درصد منطقه ۱۲ و ۳۷/۵ درصد منطقه ۱۶ دارای افراد متجدد هستند و در بین خانواده‌های تهرانی ۲۷/۳ درصد خانواده‌های پست‌مادرن در بین خانواده‌های مناطق ۲۱ و ۱۰ قرار دارد (شکرپیگی، ۱۳۸۷).

آزاد ارمکی نیز در تحلیل رابطه بین سنت و مدرنیته با محوریت ارزش‌های سنتی و مدرن، به این نتیجه رسید که

در فرایند تحقق مدرنیته بعضی از عناصر سنتی ساختار فرهنگی جامعه درهم شکسته می‌شوند. این پژوهش با اتخاذ رهیافت تطبیقی و به کارگیری داده‌های حاصل از موج چهارم پروژه بررسی ارزش‌های جهانی، علاوه بر مطالعه خانواده‌گرایی و دین‌داری به عنوان عناصر سنتی نظام فرهنگی جامعه ایران (در سطح خرد) به مقایسه آن با سه دسته از کشورهای جهان (بر مبنای سطح توسعه انسانی آنها) پرداخته است (سطح کلان). نتایج تحقیق حاکی از این است که: ۱. در ایران سال‌خوردگان، کم‌سوادان و فقیران بیشتر از جوانان، دانشگاهیان و ثروتمندان به آموزه‌های سنتی خانواده پایبندند و تجانس بیشتری در این خصوص دارند. ۲. از بین متغیرهای مستقل تحقیق فقط تحصیلات دارای قدرت پیش‌بینی میزان دین‌داری افراد در ایران است. ۳. در چالش بین سنت و مدرنیته در ایران، ماندگاری عناصر سنتی در عرصه دین بیشتر از عرصه خانواده است. ۴. در سطح کلان، بین تجانس فرهنگی در حوزه عناصر سنتی و سطح توسعه انسانی کشورها رابطه معکوس وجود دارد، یعنی در فرایند مدرنیته، تجانس فرهنگی جای خود را به تشتت آرا در حوزه عناصر سنتی فرهنگ می‌دهد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶).

❖ ۵۰ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

بررسی دیگری که «امیر ملکی» انجام داده نشانگر این مطلب است که در فرایند نوسازی و تجدیدگرایی ارزش‌های سنتی خانواده کم‌رنگ‌تر می‌شود.

میانگین مقیاس خانواده‌گرایی در ایران (۷۴۴) از میانگین هر دو گروه کشورهای سطح توسعه‌یافته (۸۱۹) و متوسط (۷۶۲) کمتر است. شاید دلیل این امر آهنگ بالای نوسازی در ایران باشد. ایران کمترین فاصله را با گروه کشورهای با سطح توسعه متوسط و بیشترین فاصله را با کشورهای توسعه‌یافته دارد (آزادارمکی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

در مطالعه‌ای که با نام «نشانه‌های شکاف بین ایده‌آل‌های دو جنس در خصوص بازتولید ارزش‌های مربوط به خانواده و ازدواج»، «حمید عبداللهیان» به بررسی شکل‌گیری نیروهای اجتماعی جدید در ایران و تقابل سنت و مدرنیسم و تأثیر آن بر آینده خانواده پرداخته، به این نتیجه می‌رسیم که: «نهاد ازدواج، همان‌طور که آمارهای رو به کاهش ازدواج و رو به افزایش طلاق نشان می‌دهند، در جهت بازتولید شیوه سنتی نمی‌باشند» (عبداللهیان، ۱۳۸۴: ۲۵۸).

طبق بررسی «سو» و «وایت» با گذر زمان و ورود به عصر جدید، جوانان در حوزه‌گزینش همسر بیشتر ظاهر می‌شوند و در مقابل، نقش والدین در انتخاب همسر به سرعت رو به کاهش خواهد گذاشت. طبق نظر «ویلیام گود» در جوامعی که والدین برای فرزندان خود همسر انتخاب می‌کرده‌اند، قدرت آنها به تدریج بر اثر نفوذ فرایند نوسازی، غربی شدن و فشارهای دولت تقلیل یافته و جوان‌ها نقش بیشتر و مسلطی را در انتخاب همسر ایفا می‌کنند. سو و وایت به قدرت رسیدن کمونیست‌های چین (۱۹۴۹) را عامل مهمی در تغییر ازدواج سنتی به مدرن تلقی می‌کنند. به گفته آنها کمونیست‌ها انتخاب همسر به طریق آزاد را به شدت مورد تشویق قرار داده و قانون ازدواج را در سال ۱۹۵۰ منطبق با تغییر شرایط آن زمان تغییر داده‌اند. این حزب، سیستم ازدواج اجباری و فتودالی را که در آن خواست و تمایل فرزندان در امر ازدواج نادیده گرفته می‌شد، به شدت مورد انتقاد قرار داده و اعلام کرد که ازدواج باید بر مبنای خواست کامل دو طرف (دختر و پسر) باشد.

❖ ۵۱ تجددگرایی و همسرگزینی... ❖

هیچ یک از طرفین نباید از اجبار استفاده کنند و هیچ شخص ثالثی نیز نباید در امر ازدواج دو نفر دخالت کند. دفاتر ثبت ازدواج و طلاق باید از زوجین در مورد رضایتشان از ازدواج با همدیگر سؤال کنند. موج تبلیغاتی وسیع ملی نیز طی سال‌های ۵۲-۱۹۵۰ به راه افتاد که از قانون ازدواج طرفداری می‌کرد. در طی سال‌های تغییرات اقتصادی سوسیالیستی، خانواده به عنوان یک واحد تولیدی حذف شد که نتیجه‌اش کارگری شدن جمعیت چین و تلفیق با صنعتی شدن و گسترش تحصیلات بود که به شتاب گرفتن فرایند تغییر ازدواج تحمیلی به عاشقانه کمک کرد (XU and whyte, 1990 : 712-718).

اهداف این مقاله به قرار زیر است:

۱. شناسایی بین گرایی به تجددگرایی و نگرش به مراسم ازدواج
۲. شناسایی بین گرایی به تجددگرایی و تأثیر آن در واسطه‌های گزینش همسر
۳. شناسایی تجددگرایی و اثرات آن بر نگرش به مهریه
۴. شناسایی بین گرایی به تجددگرایی و تأثیر آن به فردیت در گزینش همسر

مبانی نظری

مبانی نظری انتخاب شده به چگونگی روند تغییر و تحولات جوامع در حال گذار اشاره دارد که در قالب سه دیدگاه کلی مطرح می‌شود:

دیدگاه مکانیکی مبتنی بر همگرایی

در قالب رویکرد مکانیکی، واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی از وضعیت یکسانی برخوردارند و جوامع در مسیر خطی، تطور و تکامل خود را طی می‌کنند. در چنین وضعیتی، تجدد برابر با غربی و آمریکایی شدن جوامع می‌شود و الگو و شکل واحدی پیدا می‌کند (آزادارمکی، ۱۳۸۶).

این رویکرد بر همگرایی فرهنگی در سایه توسعه تأکید می‌ورزد و چنین پیش‌بینی

❖ ۵۲ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

می‌کند که ارزش‌های سنتی تنزل پیدا می‌کنند و به جای آنها ارزش‌های مدرن جایگزین می‌شوند (۲۰، ۲۰۰۰، **لائیچ ب & مایع غنغ ذکاء**). بر اساس این نظریه، جوامع گوناگون آرام آرام با یکدیگر تشابه می‌یابند و روند این تشابه رو به گسترش نهاده است. بعضی نیز عامل این همگرایی را گسترش روزافزون علوم و فنون در این کشورها می‌دانند (ساروخانی، ۱۳۸۸: ۱۴۳). معتقدان به این نظریه اظهار می‌دارند که جامعه غیرصنعتی با گذشت فاصله‌های کم‌وبیش زمانی، سرانجام به طور همگرا به صورت جامعه‌های صنعتی مشابه، متحول خواهند شد (خالقی فر، ۱۳۸۱: ۱۲۰ - ۱۱۹).

دیدگاه تفریدی مبتنی بر واگرایی

در این دیدگاه واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی، واقعیت‌های منحصربه‌فردی تلقی می‌شوند. پس هر کدام از جوامع مسیر خاص خود را می‌روند (غفاری و ابراهیمی‌لویه، ۱۳۸۴: ۲۲۰).

این نظریه بر دوام و ماندگاری ارزش‌های سنتی به‌رغم وقوع تغییرات سیاسی اقتصادی تأکید می‌کند. پیش‌فرض این مکتب آن است که ارزش‌ها به طور نسبی از شرایط اقتصادی مستقل هستند (Dimaggio, 1994).

از این رو، پیش‌بینی می‌شود که همگرایی حول مجموعه‌ای از ارزش‌های مدرن غیرمحتمل است و ارزش‌های سنتی نفوذ مستقلی بر تغییرات فرهنگی ناشی از توسعه اقتصادی خواهند داشت (Angelhart & Baker, 2000: 20).

چنین تحلیل‌هایی غالباً بر اساس توجه و تأکید بر نخصت ایجاد تمایز اجتماعی و پویایی برون‌مرزی صنعت شکل می‌گیرد، چراکه صنعت اصولاً با دامن زدن به تشدید نابرابری‌های اجتماعی در درون جوامع و در صحنه بین‌المللی، در میان جامعه‌ها موجب می‌شود که تمایزات اجتماعی بیشتر و بیشتر گردد (علیزاده‌اقدام، ۱۳۸۰: ۲۲).

دیدگاه تعاملی دیالکتیکی

بر اساس این دیدگاه پدیده‌های اجتماعی، پدیده‌های متصلب و خشک و لاین‌تغیری نیستند. پدیده‌های اجتماعی ترکیبی از ذهنیت و معنا و غایت هستند و هیچ‌گاه به نهایت و اتمام نمی‌رسند، پدیده‌های ناتمامی هستند که همواره در حال تغییر و شدن هستند، به‌خصوص اینکه پدیده‌های اجتماعی در حال ترکیب می‌باشند (بشیریه، ۱۳۷۳: ۴).

بر مبنای این رویکرد، گذشته، حال و آینده با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند و نمی‌توانیم به تفکیک آنها اکتفا نماییم. پس زمان حال نمی‌تواند بی‌تأثیر از گذشته باشد و از ترکیب حال و گذشته، آینده ساخته می‌شود. بدین لحاظ است که می‌توان از مفهوم مدرنیته ایرانی که معطوف به حضور ارزش‌های جهانی، منطقه‌ای، ملی و سستی به طور همزمان متعامل با هم است، سخن گفت (آزادارمکی، ۱۳۸۰: ۶۵). در آمریکا بعد از جنگ نوعی از نظریه نوسازی ظهور کرد که توسعه‌نیافتگی را به عنوان نتیجه مستقیم ویژگی‌های درونی یک کشور در نظر می‌گرفت؛ ویژگی‌هایی چون: اقتصادهای سستی، ویژگی‌های فرهنگی و روانی سستی و نهادهای سستی. بر اساس این دیدگاه، ارزش‌های سستی نه تنها تغییرپذیر بوده‌اند، بلکه می‌توانستند و بایستی جایشان را به ارزش‌های تازه‌ای بدهند که این جوامع را قادر سازد که مسیر (تقریباً حتمی‌الوقوع) توسعه را دنبال کنند. این نظریه مورد نقد قرار گرفت، چراکه چنین فرض می‌کرد که جوامع توسعه‌نیافته برای تبدیل شدن به جوامع توسعه‌یافته می‌بایست ارزش‌های جدید را بپذیرند (آزادارمکی، ۱۳۸۶: ۹۰).

نظریه مربوط به ویژگی‌های ساختار اجتماعی جامعه پیرامون

در نظریه میدانی «کورت لوین» رفتار انسان تابعی است از شرایط مربوط به فرد و محیط. لوین این رابطه را به صورت **(گفت‌و‌آه)** بیان می‌کند. منظور از **ع** رفتار، گ‌شخصیت و **ع** محیط است.

از دیدگاه این نظریه رفتار انسان در پهنه یا میدان شکل می‌گیرد. در پهنه یا

❖ ۵۴ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

میدان، حداقل دو دسته عامل مرتبط با هم (عوامل یا شرایط فردی و محیطی) وجود دارد. وی ارتباط و وابستگی متقابل عناصر فوق را در مجموع، «فضای زندگی» می‌نامد. نظریه لویین با چشم‌انداز نسبتاً وسیع‌تر و همه‌جانبه‌تر امکان تبیین بسیاری از مسائل اجتماعی را فراهم می‌آورد. بر اساس این نظریه، رفتار به گذشته و آینده بستگی ندارد، بلکه به میدان حاضر مربوط است. میدانی که در آن کشاکش زیادی بین نیروهای مختلف وجود دارد. شخصیت فرد (که ارزش‌ها هم بخشی از آن محسوب می‌شوند) نیز بر اثر برابری همین نیروها تکوین یافته و به گونه‌های متفاوت ظاهر می‌شوند. دسته دوم از عوامل مربوط به نظریه لویین شامل عوامل محیطی است. منظور از محیط در این دیدگاه، شرایط و موقعیت‌های پیرامونی افراد است. محیط یک فرد چیزها یا عینیت‌هایی است که در خارج از فرد قرار دارند و موضوع‌های سوگیری فرد را تشکیل می‌دهند. محیط یا جهان عینی که با فرد رابطه متقابل دارند، از سه دسته پدیده یا عینیت ترکیب شده‌اند: اعیان اجتماعی، اعیان فیزیکی و اعیان فرهنگی.

اعیان فرهنگی شامل عناصر نمادی سنت‌های فرهنگی، ایده‌ها یا اعتقادات و نمادهای اظهاری یا الگوهای ارزشی است. مطابق نظریه «پارسونز» اعیان فرهنگی نیز بخشی از محیط محسوب می‌شوند. چگونگی اعتقادات و ارزش‌های گروهی را می‌توان در این مقوله قرار داد. اصولاً ارزش‌ها عناصر مهم و اولیه رفتار هستند. محدودیت‌ها و امکانات بر چگونگی رفتار، تأثیر تعیین‌کننده‌ای دارند. میدان عمل انسان‌ها به دلیل شرایط یا مقتضیات تعدیل‌ناپذیر محدودیت پیدا می‌کند. نتایج به دست آمده از تحقیقات مختلف نشان می‌دهند که گروه‌های اجتماعی مخصوصاً گروه دوستان و خانواده بر رفتار فرد تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارند. از آنجا که معمولاً ارزش‌ها در گروه‌ها به وجود می‌آیند یا اینکه از سوی گروه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند، گرایش‌های کلی گروه‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری ارزش‌ها خواهند داشت. مثلاً همچنان که «دواس» می‌گوید: گرایش به مذهب در بین کسانی که بیشتر بر خانواده تمرکز دارند، بیشتر از کسانی است که کمتر بر خانواده تمرکز دارند (ظریفی، ۱۳۷۷: ۵۳).

چارچوب نظری

در این پژوهش به دلیل پیچیدگی موضوع و دخیل بودن عوامل بسیاری در به وجود آمدن ارزش‌ها و شکل‌دهی آن، نظریه کارکردگرایی ساختاری به عنوان چارچوب نظری انتخاب گردید.

یکی از نمایندگان نظریه کارکردگرایی «تالکوت پارسونز» است که پایه‌گذار نظریه کارکردگرایی ساختاری است. او دیدگاه‌های «دورکیم»، «وبر»، «مارشال» و «پارتو» را با هدف دستیابی به یک نظریه عمومی درباره ساختار کنش اجتماعی و ایجاد همگرایی میان ساختار و کنش ترکیب کرد.

پارسونز در جهت ایجاد تعادل بین جبرگرایی اجتماعی و آزادی فردی، در چگونگی رابطه فرد و جامعه، توجه خود را بر درونی‌سازی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی متمرکز ساخته و در این راه از نحوه اجتماعی شدن افراد و تعیین هویت افراد با درونی کردن ارزش‌های ارائه شده توسط ابزارهای اجتماعی‌کننده سخن می‌گوید (آزادارمکی، ۱۳۷۶: ۷۸).

به عقیده پارسونز وظیفه نظریه، تبیین نقش اجتماعی افراد و خصصت‌های ادراکی و عاطفی آنهاست که ویژگی‌های آنان عبارت است از: ۱. کنشگر اجتماعی، عضوی از یک کل به نام نظام اجتماعی است. ۲. او در چارچوب نظام اجتماعی عمل می‌کند. ۳. عمل او ارادی، عقلانی، داوطلبانه و انتخابی است. ۴. کنشگر دارای خلاقیت، اختیار و نیروی ارزشیابی است (توسلی، ۱۳۸۱: ۲۴۱ - ۲۴۰).

نحوه عمل کنشگر در چارچوب نظام اجتماعی از طریق نهادینه کردن ارزش‌ها و هنجارها در طی فراگرد اجتماعی شدن است. همین فراگرد، امکان انطباق‌انگیزه‌های فردی را با ارزش‌ها و خواست نظام اجتماعی فراهم می‌کند که موجب عمل کنشگر بر اساس منافع اجتماعی وی و پایداری نظام می‌شود و نه بر اساس انگیزه‌های شخصی. از این رو، عقلانیت مورد نظر پارسونز در کنش اجتماعی از نوع ابزاری است، زیرا بیشتر تأمین‌کننده انتظارهای نظام اجتماعی و سرکوب‌کننده انگیزه‌ها، آرزوها و اهداف شخصی است.

❖ ۵۶ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

«از نظر پارسونز افراد ارزش‌ها را از نظام فرهنگی فراگرفته و هنجارها و انتظارات نقش را از نظام اجتماعی می‌آموزند» (ممتاز، ۱۳۷۲: ۵۹). اساس نظریه نظام اجتماعی پارسونز را نظریه عمومی وی درباره عمل اجتماعی تشکیل می‌دهد. از نظر پارسونز چارچوب عامل شامل عمل‌کننده، هدف، شرایط و معیارهای هنجاری (ساخت هنجاری) و ابزار است (اسکیدمور، ۱۳۷۲: ۸). عمل از یک عمل‌کننده شروع می‌شود که می‌تواند یک فرد یا مجموعه‌ای از افراد باشد. پارسونز معتقد است که عمل‌کننده دارای انگیزه‌ای است که انرژی خود را صرف دستیابی به آن انگیزه یا هدف می‌نماید که آن هدف توسط نظام فرهنگی تعریف شده است (ممتاز، ۱۳۷۲: ۱۳۴).

در این پژوهش نیز بر این عقیده‌ایم که عمل‌کننده (فرد) قصد ازدواج دارد، عمل (ازدواج) در شرایطی صورت می‌گیرد که راه‌هایی برای رسیدن به هدف و موانعی برای رسیدن به آن وجود دارد، اما نکته مهم این است که تمام عوامل بالا تحت تأثیر معیارهای هنجاری در نظام اجتماعی قرار دارند. هنجارهای ازدواج می‌توانند مهریه، جهیزیه، جشن عروسی و سایر شرایط تعیین شده باشند، اما قطعاً عمل‌کننده باید قواعد بازی را رعایت کند. درباره نحوه رفتار و انتظارات هنجاری نیز باید از سوی عمل‌کننده پاسخ مناسب داده شود. با توجه به این موارد است که هنجارها در کانون توجه پارسونز هستند.

پارسونز بر اهمیت هنجارها و ارزش‌ها به منظور برقراری نظم اجتماعی در جامعه تأکید می‌کند. نظم اجتماعی از قاعده‌هایی که بر سود شخص نظارت دارند و از توسعه نظام‌های ارزش مشترک شیوه معناداری را در اختیار فرد قرار می‌دهد که از بین مجموعه‌ای از کردارها، کردار مناسب را انتخاب کند، ناشی می‌شود (استونز، ۱۳۷۹: ۱۵۴).

پارسونز ضمن تأکید بر اهمیت نظام فرهنگی در نظارت بر جنبه‌های دیگر جامعه، آشکارا برای مسئله حفظ نظم اجتماعی اهمیت فوق‌العاده قائل بوده است.

وی می‌گوید که این مسئله را باید از دو جهت مورد بررسی قرار داده و حل و فصل نماییم. به اعتقاد پارسونز یک جنبه نظم را می‌توان از طریق اطاعت

ناشی از اجتماعی شدن و نظارت اجتماعی حفظ کرد. پارسونز تأکید خاصی بر درونی کردن هنجارها و ارزش‌های جامعه دارد. نیاز به تعادل یا وحدت ساختی دومین جنبه از نظریات پارسونز را تشکیل می‌دهد که به حل مشکل حفظ نظم کمک می‌کند. از نظر او نظام اجتماعی بایستی نیازهای کارکردی را تأمین و وحدت اجتماعی را حفظ کند. بنابراین، کلید نظریات پارسونز توجه به دو نکته است: نظام فرهنگی و تأکید آن در رفتار فرد و نیازهای کارکردی کل نظام اجتماعی (توسلی، ۱۳۸۸: ۱۸۷).

بنا بر دیدگاه پارسونز درباره عقلانیت (ابزاری) و عمل بر مبنای ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر جامعه، استنباط می‌شود که همسرگزینی در زندگی عقلانی موردنظر در این دیدگاه از نوع همسرگزینی هنجاری است.

به عقیده پارسونز در ارتباط با روابط فرد با نظام اجتماعی، کنش‌های عامل از یک طرف تحت تأثیر عوامل مادی (بیرونی) از قبیل امکانات فردی و جمعی و شرایط اجتماعی است و از طرف دیگر، تحت تأثیر عوامل غیرمادی (درونی) از قبیل ارزش‌ها، هنجارها و اهداف فردی و جمعی است. بدین معنی که ۱. فرد موجودی افزون‌طلب است که همواره در جستجوی غایت و هدفی است. ۲. شرایط و امکانات متفاوتی اعم از ارزش زیستی محیطی، برای دستیابی به هدف پیش روی فرد است. ۳. در تصمیم‌گیری‌های فرد تأثیر می‌گذارد. ۴. ارزش‌ها و هنجارها، جهت تصمیم‌گیری او را تعیین می‌کنند (توسلی، ۱۳۸۸: ۲۴۲).

بنابراین عامل حق انتخاب ارزش‌ها را دارد، این ارزش‌ها نیز در مناسبات متقابل میان او و جامعه ایجاد می‌شود و دارای تنوع هستند. از این رو، نیازمند الگوهای تحلیلی از ارزش‌ها هستیم که پارسونز آنها را متغیرهای الگویی می‌نامد که بیانگر فرایند کنش اجتماعی افراد نسبت به موقعیتشان یعنی شرایط ساختی کنش اجتماعی است (توسلی، ۱۳۸۸: ۲۴۳).

از نظر کارکردگرایی ساختاری پارسونز در ارتباط با موضوع حاضر چنین استنباط می‌شود که همسرگزینی در زندگی، ناشی از الگوهای ارزشی رفتاری است که در طی فرایند اجتماعی

❖ ۵۸ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

شدن، با توجه به مدرن شدن یا نشدن افراد، آموخته و کسب می‌شود و این‌گونه اجتماعی شدن به افراد توانایی ایفای نقش‌های اجتماعی خاص را می‌دهد. به عبارت دیگر، الگوهای ارزشی رفتاری که به افراد صلاحیت اشغال جایگاه‌های اجتماعی خاص را می‌دهد، به آنان توانایی ساماندهی به زندگی خود را نیز می‌دهد. بنابراین، همسرگزینی در زندگی وابسته به چگونگی طی کردن فرایند اجتماعی شدن است که امکان همگرایی میان ساختار و کنش را از طریق ابزارهای نهادی و سازمانی مختلف فراهم می‌کند، زیرا هرچند دو شیوه عمل پیش روی فرد قرار دارد: ۱. عمل بر اساس انگیزه شخصی ۲. عمل بر اساس منافع اجتماعی، اما هنجارها و ارزش‌های اجتماعی نحوه کنش فرد را شکل می‌دهند و رهبری می‌کنند. بر اساس این نظریه اگر افراد خود را با هنجارهای اجتماعی تطبیق دهند، میزان تعارض‌ها به حداقل می‌رسد.

فرضیه‌های پژوهش

۱. به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، مراسم ازدواج در همسرگزینی کاسته می‌شود.
۲. به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، واسطه‌های انسانی انتخاب همسر رو به کاهش می‌گذارد.
۳. به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، نگرش به مهریه در ازدواج در معرض دگرگونی‌های اساسی است.
۴. به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، فردیت در انتخاب همسر افزایش می‌یابد.
۵. به نظر می‌رسد در کل بین گرایش افراد به هر تجدد و هر نوع همسرگزینی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

تعریف مفاهیم نظری و عملیاتی

تعریف نظری متغیر مستقل و شاخص‌های آن

سنت‌گرایی: سنت‌گرایی برخاسته از کلمه «سنت» است و سنت نیز از ریشه لاتین «ترادیشو» به معنای عمل «باز پس دادن» و «انتقال» گرفته شده است. سنت به معنای انتقال میراث فرهنگ خاص گروهی ویژه در طی نسل است. اولین حامل سنت، زبان، محاوره، حافظه جمعی و فردی و پس از آن زبان مکتوب است. «سنت به مفهوم دقیق، اصطلاح بی‌طرفی است که به طور معمول برای اشاره به انتقال شفاهی به کاربرده می‌شود». منظور این است که وجوه فعالیت، سلیقه یا اعتقاد از یک نسل به نسل بعدی می‌رسند (سینه به سینه نقل می‌شوند) و به این ترتیب به صورت دائمی درمی‌آیند. بنابراین، همان‌طور که درباره نهاد‌های اجتماعی مصداق دارد، سنت وسیله‌ای است که از طریق آن هر کودک چیزی از رسوم اخلاقی و ذخیره دانش متراکم و متصلب نیاکانش را فرامی‌گیرد (سامپون دن: گولدو کولب، ۱۳۷۶: ۵۲۰ - ۵۱۹ به نقل از شکرپیگی).

در این تحقیق به منظور سنجش سنت‌گرایی از شاخص‌هایی چون: احترام به آداب و رسوم گذشتگان، مقایسه زمان قدیم و جدید از طریق رعایت آداب و رسوم، اهمیت به پدر و مادر (خانواده)... مقایسه روش‌ها و فنون قدیمی با روش‌ها و فنون جدید استفاده شده، کرده‌ایم.

تجددگرایی: فرهنگ پیشرو آریان‌پور، تجددگرایی، تجددطلبی، نوین‌گرایی و نوگرایی را برای ترجمه واژه **کفل لاغ تک** معرفی کرده و نیز امروزی‌گری، تجدد، نوین‌گرایی را برای ترجمه واژه **هب لاغ تک** به کار برده و امروزی‌سازی، نوین‌گری، نوین‌سازی را برای ترجمه واژه **گفم عه لاغ تک** برگزیده است (آریان‌پور، ۱۳۷۸: ۹۲۱).

تجددگرایی به مثابه متغیر اصلی این پژوهش با شاخص‌های زیر اندازه‌گیری شد:

فردگرایی، نوگرایی، نگرش‌های جنسیتی، میزان استفاده از ماهواره.

فردگرایی (شاخص تجددگرایی): یک مبنا و شاخص مهم تجددگرایی، فردیت‌سازی

بین دو فرد بزرگسال است» (گیدنز، ۱۳۷۶: ۱۸۵).

ساروخانی نیز ازدواج را فرایندی از کنش متقابل بین دو فرد؛ یک مرد و یک زن می‌داند که برخی شرایط قانونی را تحقق بخشیده‌اند و به طور کلی عمل آنان مورد پذیرش قانون قرار گرفته و به آن ازدواج اطلاق شده است (ساروخانی، ۱۳۸۸: ۲۵).

مهریه: «مبلغی است که داماد در هنگام ازدواج به عروس یا خانواده‌اش می‌پردازد یا بر عهده می‌گیرد که در زمان دیگری بپردازد» (بستان، ۱۳۸۵: ۵۱).

مراسم ازدواج: منظور آداب و رسومی است که همراه ازدواج هستند، حتی در جوامع اولیه نیز ازدواج دختر و پسر دور از چشم جامعه و بدون مراسم صورت نمی‌گرفت. این آداب و رسوم علاوه بر آنکه موجبات دوام زناشویی را فراهم می‌کنند، عامل وحدت نیز محسوب می‌شوند.

شاخص پابندی به آداب و رسوم ازدواج: در ساختن شاخص بالا متغیرهای زیر به کار برده شده است: داشتن مراسم عقد و عروسی، داشتن مهریه، نظر درباره دست‌وپاگیر بودن آداب و سنن، واجب بودن آداب و سنن، سازگاری آداب و سنن با مقتضیات روز.

شاخص واسطه‌های انسانی: نظر افراد درباره وجود یا عدم وجود واسطه‌های انسانی در انتخاب همسر است.

شاخص معیار فردی: شامل مواردی از این قبیل: فقط نظر دختر و پسر و نظر والدین به عنوان داور، توجه به خود شخص، توجه به خانواده طرف مقابل.

روش‌شناسی پژوهش

نحوه گردآوری اطلاعات کمی

این پژوهش مبتنی بر رهیافت کمی است که با روش پیمایش انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق را زنان شهر تهران در منطقه ۱ و ۱۱ در سال ۱۳۸۸ تشکیل می‌دهد و با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۲۸۵ نفر به عنوان حجم نمونه مشخص گردید و این تعداد

❖ ۶۲ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

به صورت سهمیه‌بندی بین دو منطقه ذکر شده تقسیم شد و افراد، تصادفی انتخاب شدند. در این بررسی از روش‌های تحقیق اسنادی و پیمایشی استفاده شده و جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز آن از طریق منابع و متون مکتوب با پرسشنامه انجام شده است. پرسشنامه استفاده شده شامل ۳۷ گویه است که به صورت طیف لیکرت، ساخته شد. برای آزمون و تعیین وجود و میزان معنی‌دار بودن رابطه بین متغیرها و آزمون فرضیه‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شد. از روش‌ها و محاسبه‌های آماری مورد نیاز نظیر محاسبه آزمون «خی دو» از آزمون شدت همبستگی «پیرسون» برای سنجش شدت رابطه بین ابعاد و از جداول یک‌بُعدی (برای توصیف داده‌ها)، توزیع فراوانی داده‌ها، ارائه درصد فراوانی داده‌ها و بررسی آزمون‌های استنباطی استفاده کردیم.

اعتبار و روایی ابزار پژوهش

«اعتبار به معنای آن است که آیا روش انتخاب شده برای سنجش موضوع مورد نظر مناسب است و آن را می‌سنجد یا نه» (رفیع‌پور، ۱۳۷۰: ۱۶۲ - ۱۶۱). در این تحقیق از اعتبار صوری استفاده کردیم. اعتبار صوری را می‌توان ناشی از میزان توافق چند متخصص دانست (ساروخانی، ۱۳۷۳: ۲۸۷).

روایی به معنای این است که در صورت تکرار عملیات تحقیق بتوان به نتایج مشابهی رسید (ساروخانی، ۱۳۷۳: ۲۸۸). از آنجا که ابزار، ترکیبی از چندین پرسشنامه استاندارد شده و مورد تأیید متخصصان فن بود، در اختیار نمونه آماری قرار گرفت. برای تعیین اعتبار درونی ابزار (همگنی پاسخ افراد نمونه) از روش ضریب «آلفای کرونباخ» برای هر کدام از رده‌های سؤال‌ها استفاده شد.

یافته‌های توصیفی پژوهش

ابتدا مشخصات افراد نمونه را به اختصار بیان می‌کنیم و در نهایت، اطلاعات مربوط به فرضیه‌ها را می‌آوریم.

الف) مشخصات افراد مورد مطالعه

بیشترین تعداد پاسخگویان با فراوانی ۱۷۷ نفر (۶۲/۱ درصد) در رده سنی ۱۵ تا ۲۵ سال قرار دارند. در منطقه ۱ بیشترین تعداد پاسخگویان با فراوانی ۷۵ نفر (۴۴/۹ درصد) دارای مدرک کارشناسی هستند. همچنین ۴۲/۵ درصد افراد دارای مدرک دیپلم، ۳ درصد مدرک کاردانی، ۴/۸ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۴/۲ درصد دارای مدرک دکترا هستند. همچنین، در منطقه ۱۱ بیشترین تعداد پاسخگویان با فراوانی ۵۶ نفر (۴۷/۵ درصد) دارای مدرک دیپلم و کمترین تعداد با فراوانی ۳ نفر (۲/۵ درصد) دارای مدرک دکترا هستند. همچنین، ۲۷/۱ درصد افراد زیر دیپلم، ۱۴/۴ درصد مدرک کاردانی، ۴/۲ درصد دارای مدرک کارشناسی و ۴/۲ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد هستند.

ب) همسرگزینی

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که ۵۷/۵ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۶۲/۷ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ معتقدند که گزینش همسر، حاصل توافق تعاملی بین دختر و پسر است و خانواده حکم داور را دارد. در مقابل، ۱۵/۶ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۱۵/۳ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ مخالفت خود را با این موضوع اعلام کرده و معتقدند همسرگزینی توافق تعاملی بین دختر و پسر نیست و در این میان ۲۶/۹ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۲۲ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ نظری بینابین داشته‌اند.

۱۸ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۱۶/۱ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ معتقدند که خود شخص در گزینش همسر اهمیت دارد و با این موضوع موافق‌اند. در مقابل، ۵۰/۹ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۵۴/۲ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ مخالفت خود را با این موضوع اعلام کرده و معتقدند که خود شخص در گزینش همسر اهمیت ندارد و در این میان، ۳۱/۱ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۲۹/۷ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ نظری بینابین داشته‌اند.

❖ ۶۴ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

نتایج نشان می‌دهد که ۱۶/۸ درصد پاسخگویان منطقه ۱ و ۱۰/۲ درصد پاسخگویان منطقه ۱۱ موافقت خود را با مهریه برای ازدواج اعلام کرده‌اند. در مقابل، ۵۶/۳ درصد از پاسخگویان منطقه ۱ و ۶۶/۱ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ مخالفت خود را با این موضوع اعلام کرده و معتقدند که در زمان ازدواج باید مهریه باشد و در این میان ۲۶/۹ درصد پاسخگویان منطقه ۱ و ۲۳/۷ درصد از پاسخگویان منطقه ۱۱ نظری بینابین داشته‌اند. همچنین، نتایج نشان می‌دهد که ۲۷/۵ درصد پاسخگویان منطقه ۱ و ۱۷/۸ درصد پاسخگویان منطقه ۱۱ معتقدند که مراسم در ازدواج دست‌وپاگیر است و با این موضوع موافق‌اند. در مقابل، ۳۴/۱ درصد پاسخگویان منطقه ۱ و ۵۰ درصد پاسخگویان منطقه ۱۱ مخالفت خود را با این موضوع اعلام کرده و معتقدند که مراسم ازدواج باید رعایت شود و در این میان ۳۸/۳ درصد پاسخگویان منطقه ۱ و ۳۲/۲ درصد پاسخگویان منطقه ۱۱ نظری بینابین داشته‌اند.

بررسی آزمون‌های استنباطی**بررسی رابطه بین تجددگرایی و میزان فردیت در انتخاب همسر به تفکیک دو منطقه**

مقایسه داده‌ها نشان می‌دهد که در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (متجدد) منطقه ۱، فردیت در گزینش همسر تجلی معنی‌داری ندارد و در مقابل، در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا منطقه ۱۱، ۶/۷ درصد معتقد به فردیت در انتخاب همسر هستند.

بررسی رابطه بین تجددگرایی و مراسم ازدواج به تفکیک دو منطقه

مقایسه داده‌ها نشان می‌دهد که در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (مدرن) منطقه ۱ افرادی که به نسبت بالایی مایل به کم کردن رعایت آداب و رسوم هستند ۲۰/۷ درصد بوده و در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (مدرن) منطقه ۱۱، ۶/۷ درصد تمایل به کم کردن مراسم ازدواج داشته‌اند. پس می‌توان گفت تجددگرایی و نگرش به مراسم زناشویی در ارتباطات؛ هرچقدر تجددگرایی شدت بیشتر یابد، به همان نسبت نیز مراسم زناشویی آسان، کوتاه و ارزان می‌شود.

بررسی رابطه بین تجددگرایی و فردگرایی به تفکیک دو منطقه

مقایسه داده‌ها نشان می‌دهد که در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (مدرن) منطقه ۱، افرادی که به نسبت بالایی تمایل به فردگرایی دارند ۴۸/۳ درصد بوده و در بین پاسخگویان مدرن منطقه ۱۱، ۶۶/۷ درصد تمایل بالایی به فردگرایی داشته‌اند.

بررسی رابطه بین تجددگرایی و نوگرایی به تفکیک دو منطقه

مقایسه داده‌ها نشان می‌دهد که در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (مدرن) منطقه ۱، افرادی که به نسبت بالایی موافق با نوگرایی هستند ۸۹/۷ درصد بوده‌اند و در بین پاسخگویان با تجددگرایی بالا (مدرن) منطقه ۱۱، ۹۳/۳ درصد تمایل بالایی به نوگرایی داشته‌اند.

تحلیل فرضیه‌ها

آزمون فرضیه اول: به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، مراسم ازدواج در همسرگزینی کمتر شود.

نتایج حاصل از آزمون خی دو که در سطح ۰/۰۵ معناداری است، نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین دو متغیر تجددگرایی و کاهش مراسم ازدواج وجود دارد. به عبارتی، می‌توان گفت هرچه تجددگرایی بیشتر می‌شود، تمایل به برگزاری مراسم ازدواج نیز کمتر می‌شود (یعنی ۱۵/۹ از افرادی که تجددگرایی بالایی دارند، معتقد به مراسم ازدواج هستند) و در مقابل، ۴۵/۵ درصد از افرادی که متجدد بوده‌اند، معتقدند که مراسم ازدواج باید در حد کمی رعایت شود.

جدول ۱. بررسی گرایش افراد به تجدد در کاستن مراسم

جمع	تجددگرایی			موارد	
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سستی (کم)		
۱۶۳	۲۰	۱۲۰	۲۳	کم	تعداد
۵۷/۲	۴۵/۵	۵۸/۵	۶۳/۹		درصد کل

ادامه جدول ۱. بررسی گرایش افراد به تجدد در کاستن مراسم

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سستی (کم)			
۱۰۲	۱۷	۷۴	۱۱	متوسط	تعداد	آداب و رسوم همسرگزینی
۳۵/۸	۳۸/۶	۳۶/۱	۳۰/۶		درصد کل	
۲۰	۷	۱۱	۲	زیاد	تعداد	
۷	۱۵/۹	۵/۴	۵/۶		درصد کل	
۲۸۵	۴۴	۲۰۵	۳۶	جمع	تعداد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		درصد کل	
۲۷/۶۵۱			۴ آغ	۰/۰۲۲۲- آغ		

آزمون فرضیه دوم: به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، واسطه‌های انسانی انتخاب همسر کاهش می‌یابد.

با توجه به اینکه میزان رابطه در سطح بالایی است، البته جهت همبستگی نشان می‌دهد که هرچه تجددگرایی افزایش یابد، تمایل به واسطه‌های ازدواج نیز به تبع آن کاهش پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، بین این دو متغیر رابطه مستقیم وجود دارد (یعنی ۷۰/۵٪ از افرادی که در سطح بالایی تجدد دارند، معتقدند که واسطه‌ها باید حذف شود و در مقابل، تنها ۴/۵٪ درصد از افرادی که متجدد بوده‌اند، معتقدند که چندان لازم نیست واسطه‌ها کم شود).

جدول ۲. بررسی گرایش افراد به تجدد در کاهش نقش واسطه‌ها

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سستی (کم)			
۱۰۱	۲	۷۳	۲۶	کم	تعداد	
۳۵/۴	۴/۵	۳۵/۶	۷۲/۲		درصد کل	

ادامه جدول ۲. بررسی گرایش افراد به تجدد در کاهش نقش واسطه‌ها

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)	تعداد	درصد کل	کاهش واسطه انسانی انتخاب همسر
۹۴	۱۱	۷۶	۷	متوسط	تعداد	
۳۳	۲۵	۳۷/۱	۱۹/۴		درصد کل	
۳۰	۳۱	۵۶	۳	زیاد	تعداد	
۳۱/۶	۷۰/۵	۲۷/۳	۸/۳		درصد کل	
۲۸۵	۴۴	۲۰۵	۳۶	جمع	تعداد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		درصد کل	
۵۷/۸۳		۴ آغ	۰/۱۰۰ آف	۰/۶۹۶ آغ		

آزمون فرضیه سوم: به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، نگرش به مهریه در ازدواج در معرض دگرگونی‌های اساسی است. نتایج حاصل از آزمون خی دو که در سطح ۰/۸۶۲ معناداری نیست، نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین دو متغیر تجددگرایی و نگرش به مهریه در ازدواج وجود ندارد. واقعیت این است که با افزایش گرایش افراد به تجدد، نگرش به مهریه در ازدواج تغییر نمی‌کند. به عبارتی، می‌توان گفت هرچه تجددگرایی بیشتر می‌شود (۵۹/۱ درصد) به میزان کمی تمایل به تعیین مهریه در امر ازدواج دارند و تنها (۱۱/۴ درصد) از افراد متجدد تمایل زیادی به قرار ندادن مهریه در امر ازدواج دارند.

جدول ۳. بررسی گرایش افراد به تجدد در نگرش به مهریه

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)	تعداد	درصد کل	
۱۷۲	۲۶	۱۲۳	۲۳	سنتی	تعداد	
۶۰/۴	۵۹/۱	۶۰	۳۲/۹		درصد کل	

ادامه جدول ۳. بررسی گرایش افراد به تجدد در نگرش به مهریه

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)	تعداد	درصد کل	در ازدواج بازگشت به مهریه
۷۳	۱۳	۵۳	۷	متجدد سنت	تعداد	
۲۵/۶	۲۵/۵	۲۵/۹	۱۹/۴	مابانه بینابینی	درصد کل	
۴۰	۵	۲۹	۶	مدرن	تعداد	
۱۴	۱۱/۴	۱۴/۱	۱۶/۷		درصد کل	
۲۸۵	۴۴	۲۰۵	۳۶	جمع	تعداد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		درصد کل	
۱/۲۹۹			۴ آغ	۰/۸۶۲ آف	۰/۰۱۸ آغ	

آزمون فرضیه چهارم: به نظر می‌رسد با افزایش گرایش افراد به تجدد، انتخاب فردی افزایش می‌یابد.

شدت همبستگی بین دو متغیر بسیار ضعیف است و این نتیجه نشان می‌دهد که دو متغیر مورد مطالعه، مستقل از یکدیگرند. نتایج حاصل از آزمون خی دو در سطح ۰/۰۰۱ معناداری است، بنابراین این فرضیه که با افزایش ث رفت و فرض ث که بیانگر این مطلب است که با گرایش افراد به تجدد، فردیت در انتخاب همسر افزایش نمی‌یابد، تأیید می‌شود. به عبارتی، ۲/۳ درصد افرادی که به تجددگرایی رو آورده‌اند، تمایل زیادی به فردیت در انتخاب همسر دارند و در مقابل، ۴۵/۵ درصد از افرادی که به میزان زیادی به تجددگرایی رو آورده‌اند، تمایل کمی برای فردیت در انتخاب همسر دارند.

جدول ۴. بررسی گرایش افراد به تجدد در افزایش انتخاب فردی

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)	تعداد	درصد کل	
۱۴۰	۲۰	۱۰۱	۱۹	سنتی	تعداد	
۴۹/۱	۴۵/۵	۴۹/۳	۲۵/۸		درصد کل	

ادامه جدول ۴. بررسی گرایش افراد به تجدد در افزایش انتخاب فردی

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)			فردین در انتخاب همسر
۱۲۶	۲۳	۸۸	۱۵	متجدد	تعداد	
۴۴/۲	۵۲/۳	۴۲/۹	۴۱/۷	سنت مآبانه (بینابینی)	درصد کل	
۱۶	۱	۱۶	۲	مدرن	تعداد	
۶/۷	۲/۳	۷/۸	۵/۶		درصد کل	
۲۸۵	۴۴	۲۰۵	۳۶	جمع	تعداد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		درصد کل	
۲/۳۵			۴	۰/۶۰۳	۰/۴۸	

آزمون فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد در کل بین گرایش افراد به تجدد و همسرگزینی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

نتایج حاصل از آزمون خی‌دو که در سطح ۰/۰۵ معناداری است، نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین دو متغیر تجددگرایی و همسرگزینی وجود دارد. به عبارتی، می‌توان گفت هرچه تجددگرایی بیشتر می‌شود به میزان زیادی تمایل به همسرگزینی مدرن افزایش پیدا می‌کند، یعنی ۵۴ درصد از افرادی که در سطح بالای تجدد قرار دارند، در سطح زیادی نیز تمایل به همسرگزینی به شیوه مدرن دارند.

جدول ۵. بررسی گرایش افراد به تجدد درباره همسرگزینی

جمع	تجددگرایی			موارد		
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)			
۷۸	۳	۵۷	۱۸	تعداد		
۲۷/۴	۶/۸	۲۷/۸	۵۰	سنتی	درصد کل	

ادامه جدول ۵. بررسی گرایش افراد به تجدد درباره همسرگزینی

جمع	تجددگرایی			موارد		همسرگزینی
	مدرن (زیاد)	در حال گذار (متوسط)	سنتی (کم)	تعداد	درصد کل	
۱۱۵	۱۷	۸۳	۱۵	متجدد	تعداد	
۴۰/۴	۳۸/۶	۴۰/۵	۴۱/۷	سنت مآبانه (بینابینی)	درصد کل	
۹۲	۲۴	۶۵	۳	مدرن	تعداد	
۳۲/۳	۵۴/۵	۳۱/۷	۸/۳		درصد کل	
۲۸۵	۴۴	۲۰۵	۳۶	جمع	تعداد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		درصد کل	
۲۵/۵۱۵				۴ آغ	۰/۲۴۶	آجمع

سال دوازدهم، شماره پانزدهم، پاییز ۱۳۹۰ ❖

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌کنید، نتایج بیانگر این واقعیت است اکثر افرادی که به تجددگرایی روی آورده‌اند، تمایل زیادی به همسرگزینی به شیوه مدرن دارند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

جریان تجددگرایی از ۱۵۰ سال پیش تاکنون در جامعه ایران دگرگونی‌هایی را با خود به همراه آورده و در این میان، دگرگونی در همسرگزینی در نیم قرن اخیر آرام و کند، اما مستمر و قاطع بوده است. بر اساس آنچه کارشناسان در ایران به بحث درباره این موضوع پرداخته‌اند، مسیر حرکت امواج مدرنیته از جوامع مرکزی به جوامع پیرامونی، بی‌تردید مسائل و مشکلاتی را با خود به همراه می‌آورد که مهم‌ترین نمونه آن، بحران به وجود آمده در جامعه ایران و به‌خصوص در خانواده (همسرگزینی) است و این تغییرها فقط در حد ظواهر نیست، بلکه باید بگوییم ساخت و شکل همسرگزینی در حال تغییر است و البته نه فروپاشی و زوال. نتایج به دست آمده گویای این مطلب است که بین میزان تجددگرایی افراد با ترکیب

تجددگرایی و همسرگزینی... ❖ ۷۱

شاخص‌های همسرگزینی رابطه معناداری وجود دارد و بین میزان تجددگرایی افراد و مناطق نیز این رابطه وجود دارد.

همچنین، مشاهده می‌شود که نوعی تجددگرایی سنت‌مآبانه در انتخاب همسر شکل گرفته و این نتیجه به دست آمده گویای شکل‌گیری نوعی مدرنیته بومی یا ایرانی در جامعه ایران است، یعنی زنان ایرانی با حفظ سنت‌هایشان به شیوه متجدد، به حفظ علائق و زندگی خود روی آورده و تغییرپذیری را پذیرفته‌اند.

نتایج نشان می‌دهد که تجددگرایی در زنان تأثیر گذاشته و بیشترین تأثیر را در کاهش نقش واسطه‌های انسانی و کمترین تغییر را در میزان فردیت در انتخاب همسر داشته و این مطلب نشانگر این است که هنوز والدین کارکرد حمایتی و مشاوره با فرزندان را در انتخاب همسر حفظ کرده‌اند.

نتایج گویای این است که فرزندان رضایت والدین را در امر ازدواج پذیرفته‌اند، اما مناسب‌ترین روش برای انتخاب همسر از نظر بیشترین پاسخگویان، انتخاب خود فرد است. به طور کلی در ازدواج ایرانی، نقش والدین بیش از جوامع صنعتی است، به طوری که هنوز می‌توان گفت خانواده ایرانی یکی از وظایف یا کارکردهای خودش را گزینش همسر برای فرزند یا فرزندان می‌داند. همسریابی و گزینش همسر در ایران آرام آرام از یکدیگر منفک می‌شود، به طوری که جوانان به مرور در جریان مرحله اول (همسریابی) فعال‌تر می‌شوند، اما به هنگام اتخاذ تصمیم نهایی که مستلزم ارزیابی و داوری است، کار والدین و بزرگ‌ترها آغاز می‌شود. حتی در صورت کاهش نقش والدین در گزینش همسر، در افراطی‌ترین صورت آن، تأثیر غیرمستقیم والدین در ازدواج جوانان پابرجاست.

همچنین، در بررسی متغیر پابندی به مراسم ازدواج نیز که دارای گویه‌های سه‌گانه بود، نتایج نشان داد افرادی که دارای درجه بالایی از تجددگرایی هستند (۲۰/۷ درصد از منطقه ۱ و ۶/۷ درصد از منطقه ۱۱) تمایل به کم کردن آداب و رسوم دارند و این امر نشان‌دهنده این است که هرچند بین تجددگرایی و کم کردن مراسم ازدواج همبستگی وجود دارد، این

۷۲ ❖ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

همبستگی ضعیف است و در واقع، افراد با وجود داشتن تفکرهای مدرن علاقه‌مند به برگزاری مراسم هستند. همچنین، تأثیر عامل تجددگرایی در منطقه ۱۱ درباره کاهش مراسم ازدواج بیشتر است و نتایج حاصله درباره نگرش به مهریه در ازدواج، نشانگر دوام کارکرد مهریه است.

به طور کلی جامعه بررسی شده جامعه‌ای است که از ارزش‌های سنتی فاصله می‌گیرد و از ارزش‌های جدید حمایت می‌کند؛ البته در ظاهر، سنت‌گراست به‌ویژه در حوزه مراسم و مجالس ازدواج، هر چند که مراسم نیز با گرایش افراد به تجدد، کاهش می‌یابد و این امر نشانگر تمایل افراد به نوگرایی است.

منابع و مأخذ

- آریان‌پور، منوچهر، (۱۳۷۸). *فرهنگ یک جلدی پیشرو آریان‌پور*، تهران: جهان رایانه.
- آزادارمکی، تقی، (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*، چاپ اول، تهران: سمت.
- آزادارمکی، تقی، (۱۳۸۰). *مدرنیته ایرانی: روشنفکران ایرانی و پارادایم‌های فکری عقب‌ماندگی در ایران*، تهران: اجتماع.
- آزادارمکی، تقی، (۱۳۷۶). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، سروش.
- آزادارمکی، تقی و غلامرضا غفاری، (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی نسلی در ایران*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- استونز، راب، (۱۳۷۹). *متفکران بزرگ جامعه‌شناسی*، ترجمه مهرداد میردامادی، تهران: مرکز.
- اسکیدمور، ریچارد، (۱۳۷۲). *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، ترجمه علی‌محمد حاضری و دیگران، تهران: سفید.
- بستان (نجفی)، احمد، (۱۳۸۵). *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

❖ ۷۴ مطالعات فرهنگ - ارتباطات

- بشیریه، حسین، (۱۳۷۳). «یکسان‌سازی، یکتانگاری، دیالکتیک تاریخی و مسائل توسعه سیاسی در ایران»، تهران: فرهنگ توسعه، شماره ۱۷.
- توسلی، غلام‌عباس، (۱۳۸۸). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، چاپ چهاردهم، تهران: سمت.
- جهان‌بخش، اسماعیل، (۱۳۸۸). *بررسی عوامل مؤثر بر شکاف نسلی در انتخاب همسر*، پایان‌نامه دکترا، رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده علوم اجتماعی، واحد علوم تحقیقات.
- خالقی‌فر، مجید، (۱۳۸۱). «بررسی ارزش‌های مادی و فرامادی جوانان تحصیل‌کرده ایرانی، عوامل مؤثر بر آن و رابطه آن با برخی نشانگان فرهنگی»، تهران: نامه پژوهش فرهنگی، سال هفتم، دوره جدید، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۳، ۱۵۸ - ۱۰۷.
- رفیع‌پور، فرامرز، (۱۳۷۰). *توسعه و تضاد*، تهران: مرکز چاپ و انتشارات شهید بهشتی.
- ریترز، جورج، (۱۳۷۴). *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ سوم، تهران: علمی.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۷۶). *طلاق پژوهی در شناخت واقعیت و عوامل آن*، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۸۸). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*، چاپ هشتم، تهران: سروش.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۷۳). *روش تحقیق‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، جلد اول، چاپ دوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سوالوین‌ی، (۱۳۸۰). *تغییرات اجتماعی و توسعه*، ترجمه محمود حبیبی مظاهری، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- شکریبگی، عالیه، (۱۳۸۷). *بررسی جامعه‌شناختی تجددگرایی و سرمایه اجتماعی خانواده ایرانی*، پایان‌نامه دکترا، رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی، واحد تهران مرکز.
- ظریفی، مجید، (۱۳۷۷). *بررسی سلسله مراتبی ارزش‌ها در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی*، پروژه پژوهشی دکترای جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

